

prof. dr hab. Agnieszka Cybal-Michalska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu • <https://ror.org/04g6bbq64>

<https://orcid.org/0000-0001-7470-1473>

Kultura heterogeniczności jako kultura życzliwa „Inności” i przestrzeń odczuwania bliskości losu

W ponowoczesnej refleksji punktem wyjścia dla rozważań nad pojęciem współczesnego społeczeństwa¹, jako zunifikowanej i zorganizowanej przestrzeni podlegającej ciągłej fluktuacji, jest założenie, że „w miarę jak społeczeństwo rozwija się, optymalizuje ono i przekształca dążenia do kontroli życia codziennego – w dążenie do tolerancyjnego pluralizmu i wiążącego partykularyzmu; dążenia do pewności i przewidywalności struktur życia codziennego – w zdolność dyskursywnego podolania ryzyku i w chęć stworzenia wolności bez ryzy-

¹ Treści podejmowane przez autorkę były już przedmiotem refleksji podjętej w artykule: A. Cybal-Michalska, *Kultura życzliwa „Inności” jako fundament demokracji – o heterogeniczności rzeczywistości*, w: B. Niemierko, M. Daszkiewicz (red.), *Annaly Collegium Nobilium Novum* Vol. 1/ 2022 r., Wydawnictwo PTE Oddział w Poznaniu oraz A. Cybal-Michalska, *La multiplicité et la différence en tant que narrations de la modernité – vers un dialogue créatif avec «l'altérité»*, „Synergies Pologne,” 2015, n 12, s. 57–68; A. Cybal-Michalska, *„Inność” w dobie płynnej nowoczesności*, w: *Miłosierdzie dla INNEGO*, Cybal-Michalska A., Pryba A., Twardowska-Rajewska J. (red.), „Edukacja. Teologia i Dialog”, vol. 14, 2019.

ka”². Proces ten rodzi konotacje pozwalające społeczeństwu lepiej zrozumieć ich historyczne przedłużenie – od przeszłości, przez teraźniejszość, ku przyszłości – antycypując długofalowe dla nich konsekwencje³.

Dialektyka unifikacji i dywersyfikacji, właściwa dla zjawiska globalizacji, wskazuje, że są to procesy komplementarne, wzajemnie na siebie oddziałujące i kluczowe dla współczesnej fazy rozwoju społeczeństwa globalnego. Paradigmat globalizacji, na płaszczyźnie społeczno-kulturowej, ujawnia się w binarnym układzie skrajności: między dekontekstualizacją a rekontekstualizacją (między istnieniem w oderwaniu od kontekstu a poszukiwaniem nowej jakości kontekstualnej), dekompozycją a rekompozycją (zdekomponowaniem struktury kulturowej a tworzeniem się nowych konstelacji kulturowych z wyabstrahowanych fragmentów rzeczywistości kulturowej), deterytorializacją a reterytorializacją (oderwaniem od lokalnego kontekstu treści i formy kulturowej a poszukiwaniem „zadomowienia” w innej kulturze), transkulturowością a internalizacją (uleganiem kulturze – jako zespołu zjawisk wzajemnie powiązanych, uwarunkowanych i oddziaływających – hybrydalnym przemieszczaniem się treści i form kulturowych a pragnieniem zinternalizowania kultury przez jednostkę, która przetwarza zastany materiał kulturowy, nadaje mu sens, swoiste indywidualne znaczenie i wyraża się w zachowaniu)⁴. W konsekwencji analityczna wartość zjawiska globalizacji wskazuje na konieczność rozróżnienia dychotomicznych procesów społeczno-kulturowej transformacji, charakteryzujących doświadczenia współczesnego świata.

W obliczu dynamiki rozwoju „nowej lokalności” i eksplozji zjawisk różnicowania kulturowego, ich powszechności i intensywności, globalizacja, będąca skutkiem tych procesów, implikuje „heterogeniczność dialogów” (Ajrund Appardurai) międzykulturowych na poziomie lokalnym i narodowym oraz

² B. Misztal, *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*, Kraków 2000, s. 64.

³ Treści prezentowane w artykule były już przedmiotem refleksji autorki. Patrz: A. Cybal-Michalska, *La multiplicité et la différence en tant que narrations de la modernité...*, dz. cyt.; A. Cybal-Michalska, „Inność” w dobie płynnej nowoczesności, dz. cyt.

⁴ L. Korporowicz, *Tożsamość wyobrażona*, w: *Róża wiatrów Europy*, red. A. Tyska, Warszawa 1999, s. 90–92.

ujawnia raczej postępujące „organizowanie różnorodności” (Anthony D. Smith) niż replikowanie unifikacji⁵.

Na heterogeniczny charakter procesów globalizacji zwraca uwagę Marian Golka, pisząc, że „przed nadejściem globalizacji ludzki świat zbudowany był z mniej więcej izolowanych kulturowych «wysp», które w epoce globalizacji w jednych aspektach łączą się ze sobą, w innych upodobią do siebie, a jeszcze w innych po prostu manifestują swe istnienie i kontaktują ze sobą, stwarzając przy okazji pierwotny nowej globalnej tożsamości o skomplikowanym wielokulturowym charakterze”⁶. Tak rozumiana hybrydyzacja współczesnego świata (Jan N. Pieterse) wskazuje, że przeciwdziałanie światowym problemom, rozwiązywanie ich bądź sterowanie nimi musi odbywać się na poziomie globalnym, gdyż koegzystencja poszczególnych państw wydaje się ściśle ze sobą związana i niepodzielna⁷. W obliczu globalnej zmiany „opozycje takie jak «w» i «poza», «tutaj» i «tam», «blisko» i «daleko», określające stopień oswojenia, udomowienia i znajomości różnych fragmentów otaczającej rzeczywistości”⁸, przestają pełnić funkcję „punktów odniesienia”, wskazując tym samym na nieprzejrzyistość perspektywy i pluralizm kulturowy.

Nie ma wśród teoretyków zgodności, czy aktualnie jesteśmy świadkami „ponowoczesności”, w myśl której przyszłość nie jest ani prostą kontynuacją teraźniejszości, ani odwrotem ku przeszłości, a stanowi nową jakość społeczną, czy też cały czas doświadczamy „nowoczesności”, tyle że „późnej” i zaawansowanej⁹, w której wszystkie jej cechy konstytutywne przybierają skrajną postać. Zygmunt Bauman upowszechnia myślenie o nowoczesności jako całości skończonej, którą zastępuje nieuporządkowana, wieloznaczna, ambiwalentna, bezkierunkowa ponowoczesność, utożsamiana z „niemożnością trwania w bezruchu”, byciem bez ustanku „na chodzie”. „Mieszkańcy takiego świata są

⁵ Tamże, s. 90.

⁶ M. Golka, *Kultura w przestrzeni globalnej*, w: *Spoleczne problemy globalizacji*, red. Z. Blok, Poznań 2001, s. 79.

⁷ Tenże, *Cywilizacja. Europa. Globalizacja*, Poznań 1999, s. 160.

⁸ Z. Bauman, *Globalizacja*, Warszawa 2000, s. 19.

⁹ Patrz: P. Sztompka, *Socjologia*, Kraków 2002, s. 570–576; M. Śleboda, *Dylemat pierwszy: globalizacja*, w: *Globalizacja i konsumpcja. Dwa dylematy współczesności*, red. M. Bogunia-Borowska, M. Śleboda, Kraków 2003, s. 50–78.

wędrowcami z musu – choć wyruszają w drogę po to, by osiąść¹⁰. Atrybutem ponowoczesnej formacji społecznej jest zerwanie ciągłości kulturowej i narodziny „hiperrzeczywistości”, w której dominuje „chaos wrażeń i fantazji”, jak to określa Piotr Sztompka.

Przed społeczeństwem stawia się zadanie samookreślenia się w sytuacji nieoczywistości, ryzyka, sfragmentaryzowania i wieloznaczności. W tym kontekście rodzi się pytanie: Czy nasz ład może być zastąpiony tylko przez nieład, a nie ład innego rodzaju?¹¹.

Na poziomie jednostkowych decyzji przejście do „ponowoczesności” – w myśl której przyszłość nie stanowi prostej kontynuacji terażniejszości bądź doświadczania „późnej nowoczesności”, w której cechy konstytutywne nowoczesności przybierają skrajną postać – oznacza, że można i należy jedynie żyć zmianą, w której każdy „musi stać się wzorem dla epoki, jaką pragniemy stworzyć”¹². Istnienie wielu układów odniesienia, mających własne kryterium racjonalności, stanowi atrybut terażniejszości i będzie trwałą cechą przyszłości, a „przeżywanie ambiwalencji jest dożywotnim «wyrokiem» czy nawet przekleństwem współczesnego człowieka”¹³. Ponieważ pluralizm kulturowy jest faktem, winien być postrzegany w kategoriach giddensonowskiej „polityki życia”, jako wyzwanie i szansa refleksyjnego i odpowiedzialnego wykorzystania nowych możliwości (które nieuchronnie będą się wiązać z ryzykiem) w wymiarze jednostkowym, a które już oddziałują na przebieg zdarzeń o zasięgu lokalnym i globalnym.

Najbardziej zmiennym rysem czasów, które nadeszły po epoce nowoczesności, jest przyspieszony rozwój cywilizacji, rozumianej jako zorganizowana i wysoce spluralizowana forma życia wspólnoty ludzkiej, która może być rozumiana jako apogeum bądź zmierzch rozwoju społeczno-kulturowego. Jądrzem globalizacji, jako procesu radykalnych i permanentnych zmian, jest różnicowanie kulturowe współczesnych społeczeństw, determinujące chaos i pustkę aksjonormatywną, masowość, dezorientację, zmienność, anomię spo-

¹⁰ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Warszawa 2000, s. 114.

¹¹ M. Śleboda, *Dylemat pierwszy: globalizacja...*, dz. cyt., s. 74.

¹² I. Illich, podają za: Z. Kwieciński, *Tropy, ślady, próby*, Poznań–Olsztyn 2000, s. 269.

¹³ Z. Kwieciński, *Pluralizm – pedagogiczną szansą czy brzemieniem?*, w: T. Kukołowicz, M. Nowak, *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, Lublin 1997, s. 16.

lęczną, kryzys tożsamościowy, pluralizm i relatywizm światopoglądów. „Problemy te kpią sobie z granic”¹⁴. Na poziomie jednostkowym oznacza to utratę aksjonormatywnych punktów odniesienia, brak „zakorzenienia”, indywidualistyczną alienację i konieczność egzystencji w wieloznacznej, wewnętrznie sprzecznej i niebędącej monolitem rzeczywistości.

W świecie zmiennych aksjologii pojawia się swoista potrzeba pogłębionej „świadomości planetarnej”, jak to określa Aurelio Pecceli, czy inaczej „globalizmu myślenia”, jak ujmuje to Zbyszko Melosik, wynikającego z odczuwanej wspólnoty losu mieszkańców globu¹⁵ i nawołującego do pojednania międzykulturowego. Jednocześnie rodzi się potrzeba pogłębionego i wielokrotnego namysłu nad jakością podmiotowej egzystencji w heterogenicznym świecie.

Wejście na drogę „intelektualnej emancypacji” (Dorota Jankowska) oznacza, jak ujmuje to Z. Bauman, raczej rozmawianie z ludźmi niż walczenie z nimi, raczej ich rozumienie aniżeli usuwanie z drogi czy likwidowanie jako „mutantów”, poszerzanie własnej tradycji przez swobodne czerpanie z doświadczeń „Innych” aniżeli odcinanie się od nieznanych prądów ideowych¹⁶. Afirmacja różnorodności kulturowej, poszukiwanie harmonii ze wspólnotą coraz szerzej pojętą¹⁷ i świadomość podjęcia twórczego dialogu z „Innością” są nader ważne dla globalnej cywilizacji przyszłości.

Idea „humanizacji świata i człowieka” (Bogdan Suchodolski) ma na celu uwrażliwienie jednostek na potrzebę zrozumienia samego siebie i zrozumienia innych ludzi przez lepszą wiedzę o świecie. Jednocześnie „wymóg solidarności w skali planetarnej zakłada przewyżczanie tendencji do zamykania się w sferze własnej tożsamości”¹⁸ (a właściwie dotychczasowej tożsamości) na rzecz jej ciągłego konstytuowania w twórczym rozumieniu „Inności” i poszanowaniu różnorodności.

¹⁴ Tenże, *Edukacja wobec różnic i zmienności. Słowo na otwarcie IV Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego w Olsztynie*, w: E. Malewska, B. Śliwerski, *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, Kraków 2002, s. 21.

¹⁵ I. Wojnar, *Obraz świata w perspektywie UNESCO*, w: *Ten świat – człowiek w tym świecie. Obszary sprzeczności edukacyjnych*, red. tegoż, Warszawa 2003, s. 28.

¹⁶ Z. Bauman, *Upadek prawodawców*, „Studia Filozoficzne” 4 (1999), s. 28.

¹⁷ Patrz: A. Grzegorzczak, *Antropologiczne podstawy edukacji globalnej*, „Forum Oświatowe” 1/2 (1999), s. 11.

¹⁸ J. Delors, *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998, s. 44–45.

W dialektyce tego, co lokalne, i tego, co globalne, na szczególną uwagę zasługuje przeanalizowanie dylematów kształtowania tożsamości w dobie wieloznacznej, ambiwalentnej i wielokulturowej współczesności. Żyjemy w świecie pełnym zmian, w którym jednostka kształtuje swoje odniesienia, dokonując permanentnej autokreacji. W warunkach społeczeństwa ponowoczesnego tożsamość przestaje być trwałym stanem posiadania, lecz ma charakter elastycznego, otwartego, relacyjnego i twórczego procesu. W przedstawionej narracji istotne staje się nie tylko pytanie, czym jest tożsamość, ale w jaki sposób tożsamość się tworzy i zmienia, wskazując tym samym na wpływ zmian społecznych, na proces konceptualizowania się tożsamości jednostki. Wysiłek samookreślenia, dla którego niezbędnym punktem odniesienia są „znaczący inni” i „nieobecni inni” (Anthony Giddens), to proces „stawania się i wyboru siebie, proces, który spaja i integruje różnorodne, częściowe identyfikacje w coś, co jest czymś więcej niż ich prostą sumą”¹⁹. Wielość kontekstów pojęcia „tożsamość” w literaturze humanistycznej wskazuje na kryzys tożsamości, jaki towarzyszy zwykle przeobrażeniom ładu społeczno-kulturowego i – jak podkreśla P. Sztompka – może stanowić najważniejszy wskaźnik „traumy kulturowej”. Jednostka staje wobec wyboru własnej tożsamości, podejmując walkę o ponowną jej rekonstrukcję. Sytuacja zmiany kulturowego kontekstu procesów tożsamościowych skłania do przeanalizowania elementów konstytuujących poczucie tożsamości jednostki jako praktyki poznawczej, ze szczególnym uwzględnieniem jakości kryzysu tożsamości, będącego konsekwencją naruszonej integralności człowieka i jego „ja” w sytuacji zmiany kulturowej. W tym kontekście oś narracji będzie skoncentrowana na ukazaniu niejednoznaczności natury procesu kształtowania tożsamości we współczesnym świecie i potrzebie twórczego dialogu z „Innością”.

Globalizacja utożsamiana z „wielością światów” (Z. Bauman), jak podkreśla Bronisław Misztal, „zmieniła naturę «tożsamości», obnażyła ją i wyłuskała z kontekstu roli społecznej, uwolniła od roli determinującego wpływu i odarła z pewności (*certainty*), jaka się wiązała z konstruowaniem tożsamości w warunkach społeczeństwa przemysłowego”²⁰.

¹⁹ A. Jawłowska, *Tożsamość na sprzedaż*, w: *Wokół problemów tożsamości*, red. A. Jawłowska, Warszawa 2001, s. 55.

²⁰ B. Misztal, *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*, Kraków 2000, s. 144–145.

Konstruowanie tożsamości ma charakter twórczy, a w warunkach późnej nowoczesności staje się elastycznym i otwartym procesem poszukiwania identyfikacji poprzez otwarcie się na „Inność”, „odmienność” i ubogacanie tego, co własne, o kontekst „Innego”. Sens pojęcia *tożsamość* (*identity*) ma charakter dialektyczny, to znaczy że istnieje tylko w powiązaniu ze swoim przeciwieństwem, odmiennością. Można zatem uznać, że w procesie kształtowania tożsamości odmienność pojawia się przed ową tożsamością i determinuje proces poszukiwania identyfikacji, czyli utożsamiania się z wybranymi zinterioryzowanymi i zinternalizowanymi wartościami. Tak więc tożsamość nie może być ukształtowana bez odmienności.

Tożsamość, jako pojęcie kognitywne, oznacza poszukiwanie przez jednostkę odpowiedzi nie tylko na pytanie: Kim jestem?, ale – jak podkreśla B. Misztal – na próbę dookreślenia: Kim jestem, skoro jestem tak różny od innych? (pytanie kontrastowe), Kim jestem, skoro cechy charakteryzujące ludzi rozkładają się tak nierówno? (pytanie gradacyjne), by w kontekście globalizacji uzyskać odpowiedź na pytanie: Kim jestem w tym tak szybko zmieniającym się świecie? (pytanie dynamiczne)²¹. Jednostka w odpowiedzi na złożone pytanie o charakterze dynamicznym, w swoim oglądzie świata, dostrzegając tempo i intensywność przemian, stara się określić jakość ukształtowanej orientacji prorozwojowej i w przybliżeniu zorientować się, w jakim stopniu jest aktywnym podmiotem prospektywnych zmian zachodzących w kulturowo-społecznych kontekstach. Praktyka poznawcza podmiotu „zmierza do konstruowania «trajektorii» ludzkich losów i dróg życiowych i pozwala jemu na ocenę własnej trajektorii w kontekście kierunków, w jakich poruszają się inni, oraz w kontekście choćby przybliżonej oceny intensywności, szybkości przemian, jakim podlegają inni”²². Tożsamość podmiotu podlega permanentnej zmianie, gdyż konstruuje się i przekształca „w sposób ciągły, w zależności od tego, jak jawimy się i jak odnajdujemy się w systemach kulturowych, które nas otaczają”²³. Odpowiedzi na pierwsze dwa pytania wiążą się z subiektywnym określeniem cech różniących mnie od „Innych”, a więc tego, co Paul Ricoeur określa jako *l'ipseite* – różnicę względem innych. Odpowiedź na pytanie trze-

²¹ Tamże, s. 158–160.

²² Tamże, s. 160.

²³ S. Hall, podaję za: B. Misztal B., *Teoria...*, dz. cyt., s. 163.

cie pozwala zaś jednostce na zrozumienie swojej tożsamości przez określenie *la memete*, czyli różnicy identyfikacji względem siebie w czasie²⁴. Pytania egzystencjalne o poczucie tożsamości wiążą się więc ze szczególnym zaakcentowaniem różnicy względem „znaczącego innego”²⁵ i podkreślają procesualny charakter tożsamości względem siebie samego w ujęciu temporalnym.

Tendencje integracyjne nie muszą konkurować ze skłonnością do podjęcia dialogu z różnorodnością, uwrażliwiając na retorykę „Innego”. W kontekście tożsamości występowanie w przestrzeni dialogu wielu narracji (kosmopolitycznych i lokalnych) nie musi oznaczać dezintegracji tożsamości do wielości „ja”. Postrzeganie różnorodności kontekstów jednostka powinna wykorzystać do „tworzenia własnej wyjątkowej tożsamości, której spójna narracja będzie łączyła elementy wyniesione z różnych sytuacji”²⁶. W refleksyjny projekt konstituowania tożsamości wpisane jest powstrzymywanie się przed prozelityzmem. Uniwersalne przesłanie o otwartości i tolerancji wobec odmienności i „Inności” jest odzwierciedleniem marzeń o nowym sposobie bycia razem w wielokulturowej przestrzeni. Ambiwalentna przestrzeń spotkania z różnorodnością może jednak zdążyć ku izolacji, kształtowaniu negatywnych reprezentacji, stereotypowych uprzedzeń, wrogich postaw i orientacji, których skrajną postacią jest na przykład fundamentalizm religijny czy etniczny. Jednostki i grupy żyjące w sytuacji pogranicza mają jednak szansę i możliwość nowych autokreacji. Umożliwia to zapowiedź wiecznego nienasycenia dialogiem z „Innością”, niejednoznacznością. „Nieobecny inny” (A. Giddens) może bowiem „przebywać z dala od miejsca interakcji, a jednak jest w stanie brać udział w wydarzeniach, przeżywać je na równi z obecnymi i wpływać na ich przebieg z odległości”²⁷.

Pomiędzy tym, co globalne, a tym, co lokalne, konstituuje się tożsamość człowieka ponowoczesności, który przez twórcze relacje ze światem społecznym, będącym źródłem zindywidualizowanych znaczeń, może w satysfakcjonujący sposób egzystować w przestrzeni pogranicza i ukształtować „tożsamość

²⁴ P. Ricoeur, podają za: Z. Bauman, *Tożsamość – jaka była, jest i po co?*, w: *Wokół problemów tożsamości*, red. A. Jawłowska, Warszawa 2001, s. 11.

²⁵ Z. Bokszański, *Tożsamość jednostki*, „Kultura i Społeczeństwo” 2 (1989), s. 4–9.

²⁶ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2001, s. 260.

²⁷ A. Giddens, podają za: B. Misztal, *Teoria...*, dz. cyt., s. 154.

pogranicza”, nazywaną też „tożsamością poszukującą”. Stanowi ona remedium na odnalezienie się współczesnego człowieka w sytuacji globalnej ekumeny kulturowej. Oznacza zdolność do aktywnego poszukiwania własnego „ja” poprzez przeżywanie empatii kulturowej. To dzięki odmienności „Innego” jednostka odnajduje siebie, ubogaca swoją tożsamość o kontekst „Innego”, bez konieczności rezygnacji z własnej perspektywy kulturowej, zarówno w warstwie poznawczej, emocjonalno-uczuciowej, jak i aksjologiczno-oceniającej. Kształtowanie tożsamości, ujmowanej jako „unikanie sztywności i pozostawianie wszelkich możliwych drzwi otwartych”²⁸, staje się, jak podkreśla Lech Witkowski, „szansą przetrwania bez poczucia wykorzenienia, gdy nie jestem już dla siebie tym, kim nie chcę być (wypierając się swojej przeszłości), a nie jestem wciąż dla innych tym, kim chciałbym być (dobijając się do tak zredukowanej tym odcięciem przyszłości)”²⁹. Rozwój własnego autentycznego „ja” przebiega w dwóch etapach. Bez zdolności twórczej eksploracji (pierwszy krok) – a więc aktywnego poszukiwania, doświadczania, testowania, cofania się w głąb siebie, zrozumienia możliwości w nas tkwiących, zaakceptowania ograniczeń oraz refleksji nad relacją ze światem społecznym – nie można przejść do podjęcia zobowiązania (etapu drugiego) – czyli wzięcia odpowiedzialności za podjęte działania. Efektem rozwojowym jest „tożsamość osiągnięta” (*identity achievement*)³⁰. Istotny jest świadomościowy kontekst ujmowania własnej podmiotowości w narracji własnego rozwoju, przy jednoczesnym celebrowaniu różnicy, otwarciu się na „Innego”, na różnorodność kulturową, a nawet „uczeniu się od outsidera”³¹. W procesie takiego rozumienia podmiot poznaje siebie „przez Innych i dzięki nim [...] odnajduje sens różnicy i przyjmuje ją z szacunkiem i uznaniem”³², gdyż pozwala mu ona na lepszą orientację i zakorzenienie w wielokulturowym społeczeństwie. „Człowiek po-

²⁸ Z. Bauman, podają za: M. Kempny, *Globalizacja kultury i ułokalnienie tożsamości? Procesy kulturowe w teoretycznym dyskursie współczesnej socjologii*, w: *Wokół problemów...* dz. cyt., red. A. Jawłowska, s. 94.

²⁹ L. Witkowski, *Ambiwalencje tożsamości z pogranicza kulturowego*, w: *Edukacja a tożsamość etniczna*, red. M.M. Urlińska, Toruń 1995, s. 16.

³⁰ A. Brzezińska, *Spoleczna psychologia rozwoju*, Warszawa 2019, s. 243.

³¹ Patrz: *Uczenie się od outsidera*, red. J. Rutkowiak, Kraków 1997.

³² A. Cudowska, *Kształtowanie twórczych orientacji życiowych w procesie edukacji*, Białystok 2004, s. 254.

szukujący” odkrywa ciągle nowe obszary identyfikacji, doświadcza permanentnej zmiany i kształtuje w sobie nowy typ umysłowości, który za Wolfgangiem Welschem można nazwać „rozumem transwersalnym”, najbardziej adekwatnym do „wielości i różnicy konstruującej coraz częściej narrację współczesności”³³. *Tożsamość pogranicza* charakteryzuje się „etycznym i aksjologicznym nasyceniem, ciągłym otwarciem na siebie z przyszłości, siebie, którego jeszcze nie ma, który ciągle staje się i wciąż spełnia się w niedokończeniu, w nieustanym dążeniu do doskonałości”³⁴. Implikuje to postrzeganie człowieka jako bytu permanentnie poszukującego siebie, w twórczym rozumieniu odmienności, bez konieczności rezygnowania z własnego systemu wartości, które przypominają człowiekowi, że „nie jest jeszcze dokończony, że czeka go historia”³⁵. Wyróżniona idea niesie największy potencjał rozwojowy i sprzyja kreowaniu poczucia własnej podmiotowości, a więc świadomości i przeświadczenia o tym, że jest się „twórcą i sprawcą zdarzeń wynikających z własnych preferencji”, a „towarzyszy temu gotowość do ponoszenia odpowiedzialności za sprawstwo”³⁶. Samookreślenie jednostki i żywienie przez nią przekonania, że jest podmiotem, wzmacnia zdolności jednostki do refleksyjnego, krytycznego myślenia, powątpiewania w istnienie jednej racji oraz wielokrotnego namysłu i wiedzy o alternatywnych możliwościach wyboru wartości składających się na obraz własnego „ja” i określających projekt własnego życia. Rozwój „ja” autentycznego, któremu towarzyszy przekonanie, że jest się lojalnym – jak ujmuje to Anthony Giddens – „po pierwsze w stosunku do siebie” i „szczerym z samym sobą”, zakłada – jak podkreśla Ronald David Laing (na którego powołuje się A. Giddens) – zdolność podmiotu do rozdzielania „ja” prawdziwego, zorientowanego na całościowy cel odnajdywania siebie, od „ja” fałszywego, odzwierciedlającego narzucone przez innych opinie, oceny, uczucia. Jednostka ma wybór, może „wyzdrowieć albo powtarzać”³⁷.

³³ Tamże, s. 265.

³⁴ Tamże, s. 254.

³⁵ Ch. Delsol, *Esej o człowieku późnej nowoczesności*, tłum. M. Kowalska, Kraków 2003, s. 147.

³⁶ M. Czerepaniak-Walczak, *Między dostosowaniem a zmianą*, Szczecin 1994, s. 106.

³⁷ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, dz. cyt., s. 110.

Horyzont przyszłości człowieka ponowoczesności, dryfującego w przestrzeni „ponowoczesnej ambiwalencji kulturowej”³⁸, wyznaczają: sztuka konwersacji i otwartości na „Inność”, zdolność do krytycznego namysłu, reinterpretacji dotychczas uznawanej wiedzy, umiejętność poszukiwania, konstytuowania swojej tożsamości w twórczym rozumieniu „Inności” oraz konieczność kształtowania elastycznej orientacji prorozwojowej, pozwalającej przemienić opozycję indywidualizmu w kolektywizm.

Człowiek będący ciągle „w drodze”, zatopiony w wieloznaczności i ambiwalencji, jest skazany na poszukiwanie prawdy, a nie oczywistości, bo – jak konstatuje Z. Bauman – żyjemy w świecie, w którym dzisiejsze oczywistości stają się jutrzejszymi absurdami. Jednostka nieposiadająca trwałych przekonań, a jedynie opinie, „w których subiektywnie przebiera, stale odczuwa kruchość własnej myśli i znajduje otuchę w podzielananiu opinii panującej”³⁹, co świadczy o wypaczonej relacji do prawdy. Tymczasem trzeba się czegoś „złapać”, jak podkreśla L. Witkowski, rozeznaczyć się i wypracować „to co własne”, opierając się na tolerancji, poznaniu, zrozumieniu i konieczności słuchania głosu innych podmiotów kulturowych⁴⁰. Dociekanie prawdy to platońskie poszukiwanie mądrości, czyli wiedzy (krytyczny nad nią namysł), w twórczych relacjach z innością, oraz kształcenie duchowe – refleksja nad tym, co się przeżyło, czego się doświadczyło. Dla jednostki partycypującej w chybotałej rzeczywistości globalizujący się świat nie jest oczywisty i często ją rozczarowuje, ale jednocześnie intryguje, fascynuje i domaga się „mądrościowej” refleksji i „zaakceptowania przygodności” (Chantal Delsol). Baumanowski „turysta”, „włóczęga”, „gracz” czy „spacerowicz”, będący ponowoczesną kalką „pielgrzyma”, również poszukuje sensu własnej egzystencji, „utraconej tożsamości”, „zagubionej tożsamości”, na skutek zerwania łączności ze wspólnotą, dąży do wyznaczonych celów, ale nie ucieka przed niepewnością, nieprzejrzystością i różnorodnością. *Homo explorens* ujawnia twórczy stosunek do życia, poznawczy stosunek do rzeczywistości, wyrzeka się „obsesji” rozstrzygnięć definitywnych, przy świadomości, że

³⁸ Patrz: Z. Bauman, *Ponowoczesność...*, dz. cyt.

³⁹ Ch. Delsol, *Esej o człowieku...*, dz. cyt. s. 95.

⁴⁰ L. Witkowski, *W stronę zdecentrowanego rozumienia świata*, w: E. Malewska, B. Śliwerski, *Pedagogika i edukacja...*, dz. cyt., s. 46.

każda prawda będzie cząstkowa i niedokończona⁴¹. W wielopodmiotowym dialogu prawda nie jest dana pojedynczej jednostce, lecz – jak ujmują to Michail Bachtin – „rodzi się między ludźmi wspólnie jej poszukującymi, rodzi się w procesie ich dialogowego obcowania”⁴².

Otwarcie się na twórczą relację z „Innością” i „odmiennością”, przy jednoczesnym niezatraceniu tego, „co własne”, staje się więc humanistyczną intencją i powinnością edukacji⁴³. Urzeczywistnia się to w budowaniu dialogowej przestrzeni, w której każdy, zgodnie z zasadą wzajemności, wydobywa dla siebie coś, co będzie go budowało⁴⁴. Relacja dialogowa pozwala indywiduum wyjść poza granice samego siebie ku inności i uniwersalności zarazem⁴⁵. Bachtinowskie ujęcie etyki „niewspółobecności” zaprzecza „a priori przyjmowanym założeniom, głoszącym, że zrozumienie wymaga wczucia się w sytuację Innego i przyjęcia jego perspektywy”⁴⁶. Empatia jest początkiem, zaledwie pierwszym krokiem do zrozumienia, ale nie wyznacza jego horyzontu, gdyż ten, jak pisze M. Bachtin, „wymaga przyjęcia transgresyjnej perspektywy w dialogu, wykroczenia poza to, co jest dane i znane”⁴⁷. Po pierwszym etapie relacji dialogowej (w którym zachodzą procesy „dobrowolnego samoodślonienia” i „dialogowego wnikania”) musi nastąpić „powrót do siebie, na pozycję zewnętrzną wobec partnera relacji”⁴⁸, tak aby wzbogacić jego ogląd świata o nowe, twórcze punkty widzenia, które dotychczas były dla niego niedostępne. Rozumienie twórcze, wyrażające się swoistą „niewspółobecnością” („byciem poza”, „byciem inaczej”) podmiotu poznającego „w stosunku do tego, co pragnie on twórczo pojąć”, wymaga „zdystansowania się w czasie, przestrzeni

⁴¹ Ch. Delsol, *Esej o człowieku...*, dz. cyt., s. 105.

⁴² Podają za: A. Cudowska, *Twórcze rozumienie w dialogu edukacyjnym w perspektywie etyki niewspółobecności M. Bachtina*, w: tejże, *Czynić świat bardziej etycznym*, Białystok 2003, s. 174.

⁴³ Patrz: I. Wojnar, *Humanistyczne intencje edukacji*, Warszawa 2000.

⁴⁴ L. Witkowski, *O metaakksjologiczne przesłanki reformy edukacji (trójkąt orientacji w kulturze)*, w: A. Pluta, *Szkice o edukacji i kulturze*, Poznań 1999, s. 32.

⁴⁵ M. Buber, patrz: *O Ja i Ty*, w: *Filozofia dialogu*, red. B. Baran, Kraków 1991.

⁴⁶ A. Cudowska, *Twórcze rozumienie w dialogu edukacyjnym...*, dz. cyt., s. 173.

⁴⁷ Tamże, s. 174.

⁴⁸ Tamże.

i kulturze”⁴⁹. Jeżeli „refleksja nad sobą przekształca się w pewnym momencie w refleksję nad światem, a ta z kolei umożliwia powrót do refleksji nad sobą”⁵⁰, to proces twórczej relacji dialogowej należałoby rozpocząć od „dialogu wewnętrznego”.

Idea „tożsamości poszukującej” pozwala interpretować dylematy tożsamościowe jako liczne możliwości poszukiwania tożsamości przez człowieka późnej nowoczesności, wciąż otwartego na siebie z przeszłości i poszukującego znaczeń w dialogowym współbyciu z „Innością”, nadającą jemu w „wielokulturowym świecie” i „wielokulturowemu światu w nim” sens. Dialogowe współbycie z „Innością” jest fundamentem wartości demokratycznego porządku.

Abstrakt

Podjęta narracja odwołuje się do zjawiska globalizacji na płaszczyźnie społeczno-kulturowej, które ujawnia się w binarnym układzie skrajności: dekontekstualizacja a rekontekstualizacja, dekompozycja a recompozycja, deterytorializacja a reterytorializacja, transkulturacja a internalizacja. W tym sensie globalizacja jest skutkiem procesów różnicowania się i kulturowej pluralizacji dzisiejszego świata, stąd implikuje heterogeniczność dialogów międzykulturowych na poziomie lokalnym i narodowym oraz ujawnia postępujące organizowanie różnorodności. W dalszej części artykułu Autorka podkreśla, że afirmacja różnorodności kulturowej, poszukiwanie harmonii ze wspólnotą oraz świadomość podjęcia twórczego dialogu z „Innością” i odkrywanie sensu różnicy (szczególnie w kontekście kształtowania tożsamości) są nader ważne dla demokracji, ale nie tylko – dla globalnej cywilizacji przyszłości. Tendencje integracyjne nie muszą zatem konkurować ze skłonnością do podjęcia dialogu z różnorodnością, uwrażliwiając jednocześnie na retorykę „Innego”, z którym łączy nas bliskie odczucie wspólnoty losu

⁴⁹ J. Tischner, podaję za: tamże, s. 173.

⁵⁰ Tamże, s. 181.

partycypacji w rzeczywistości globalizującego się heterogenicznego świata.

Słowa kluczowe: globalizacja, demokracja, dialog z „Innością”, bliskość, heterogeniczność dialogów, odkrywanie sensu różnicy, organizowanie różnorodności

The culture of heterogeneity as a benevolent culture of “Otherness” and a space for experiencing closeness of destiny Abstract

The narrative undertaken refers to the phenomenon of globalization at the socio-cultural level, which is revealed in a binary arrangement of extremes: decontextualization vs. recontextualization, decomposition vs. recomposition, deterritorialization vs. reterritorialization, transculturation vs. internalization. In this sense, globalization is the result of the processes of differentiation and cultural pluralization of today's world, hence it implies the heterogeneity of intercultural dialogues at the local and national levels and reveals the progressive organization of diversity. In the following part of the article, the author emphasizes that the affirmation of cultural diversity, the search for harmony with the community and the awareness of entering into a creative dialogue with “Otherness” and discovering the meaning of difference (especially in the context of identity formation) are of paramount importance for democracy, but not only – for the global civilization of the future. Integrationist tendencies, therefore, do not have to compete with the inclination to enter into dialogue with diversity, while sensitizing us to the rhetoric of the “Other”, with whom we share a close sense of the common fate of participation in the reality of a globalizing heterogeneous world.

Keywords: globalization, democracy, dialogue with “Otherness”, closeness, heterogeneity of dialogues, discovering the meaning of difference, organizing diversity

Bibliografia

- Bauman Z., *Globalizacja*, Warszawa 2000.
- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000.
- Bauman Z., *Upadek prawodawców*, „Studia Filozoficzne” 4 (1990).
- Bokszański Z., *Tożsamość jednostki*, „Kultura i Społeczeństwo” 2 (1988), s. 3–17.
- Brezinka W., *Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych*, Kraków 2005.
- Brzezińska A., *Społeczna psychologia rozwoju*, Warszawa 2019.
- Buber M., *O Ja i Ty*, w: *Filozofia dialogu*, red. B. Baran, Kraków 1991, s. 37–56.
- Burszta W.J., *Antropologia kultury*, Poznań 1998.
- Chaffee J., *Potęga twórczego myślenia*, tłum. M. Czekajski, Warszawa 2001.
- Cudowska A., *Kształtowanie twórczych orientacji życiowych w procesie edukacji*, Białystok 2004.
- Cudowska A., *Twórcze rozumienie w dialogu edukacyjnym w perspektywie etyki niewspółobecności M. Bachtina*, w: A. Cudowska, *Czynić świat bardziej etycznym*, Białystok 2003, s. 170–190.
- Cybal-Michalska A., *Młodzież akademicka a kariera zawodowa*, Kraków 2013.
- Cybal-Michalska A., *Tożsamość młodzieży w perspektywie globalnego świata. Studium socjopedagogiczne*, Poznań 2006.
- Cybal-Michalska A., *Kultura życzliwa „Inności” jako fundament demokracji – o heterogeniczności rzeczywistości*, w: *Annały Collegium Nobilium Novum*, red. B. Niemierko, M. Daszkiewicz, Vol. 1/ 2022.
- Cybal-Michalska A., *La multiplicité et la différence en tant que narrations de la modernité – vers un dialogue créatif avec “l’altérité”*, w: „Synergies Pologne” 2015, nr 12, s. 57–68.
- Cybal-Michalska A., *„Inność” w dobie płynnej nowoczesności*, w: *Miłosierdzie dla IN-NEGO*, red. A. Cybal-Michalska, A. Pryba, J. Twardowska-Rajewska, „Edukacja. Teologia i Dialog”, vol. 14, 2019, s. 13–27.
- Czerepaniak-Walczak M., *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*, Szczecin 1994.
- Delors J., *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998.
- Delsol Ch., *Esej o człowieku późnej nowoczesności*, tłum. M. Kowalska, Kraków 2003.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, tłum. A. Szulżycka, Warszawa 2001.
- Golka M., *Cywilizacja. Europa. Globalizacja*, Poznań 1999.
- Golka M., *Kultura w przestrzeni globalnej*, w: *Społeczne problemy globalizacji*, red. Z. Blok, Poznań 2001, s. 77–90.

- Grzegorzczak A., *Antropologiczne podstawy edukacji globalnej*, „Forum Oświatowe” 1/2 (1999), s. 5–13.
- Jankowski D., *Edukacja formalna a autoedukacja*, w: *Ten świat – człowiek w tym świecie. Obszary sprzeczności edukacyjnych*, red. I. Wojnar, Warszawa 2003.
- Jawłowska A., *Tożsamość na sprzedaż*, w: *Wokół problemów tożsamości*, red. A. Jawłowska, Warszawa 2001, s. 51–78.
- Kapuściński R., *Nasz kruchy świat*, w: A. Domosławski, *Świat nie na sprzedaż. Rozmowy o globalizacji i kontestacji*, Warszawa 2002, s. 213–244.
- Kempny M., *Globalizacja kultury i ułoknienie tożsamości? Procesy kulturowe w teoretycznym dyskursie współczesnej socjologii*, w: *Wokół problemów tożsamości*, red. A. Jawłowska, Warszawa 2001, s. 79–102.
- Korporowicz L., *Tożsamość wyobrażona*, w: *Róża wiatrów Europy*, red. A. Tyska, Warszawa 1999.
- Kwieciński Z., *Edukacja wobec różnic i zmienności. Słowo na otwarcie IV Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego w Olsztynie*, w: E. Małewska, B. Śliwerski, *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, Kraków 2002, s. 19–22.
- Kwieciński Z., *Pluralizm – pedagogiczną szansą czy brzemieniem?*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukolowicz, M. Nowak, Lublin 1997, s. 15–22.
- Kwieciński Z., *Tropy, ślady, próby*, Poznań-Olsztyn 2000.
- Łomny Z., *Edukacja aksjologiczna wyzwaniem epoki. Od regionalizmu do planetaryzmu*, w: *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, red. T. Kukolowicz, M. Nowak, Lublin 1997, s. 265–274.
- Misztal B., *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*, Kraków 2000.
- Śleboda M., *Dylemat pierwszy: globalizacja*, w: *Globalizacja i konsumpcja. Dwa dylematy współczesności*, red. M. Bogunia-Borowska, M. Śleboda, Kraków 2003, s. 15–152.
- Środa M., *Indywidualizm i jego krytycy*, Warszawa 2003.
- Taylor C., *Źródła współczesnej tożsamości*, w: *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel-Gandolfo*, red. K. Michalski, Kraków-Warszawa 1995.
- Toffler A., *Szok przyszłości*, tłum. W. Osiatyński, E. Ryszka, Warszawa 1974.
- Witkowski L., *Ambiwalencje tożsamości z pogranicza kulturowego*, w: *Edukacja a tożsamość etniczna*, red. M.M. Urlińska, Toruń 1995, s. 11–23.
- Witkowski L., *O metaaksjologiczne przesłanki reformy edukacji (trójkąt orientacji w kulturze)*, w: A. Pluta, *Szkice o edukacji i kulturze*, Poznań 1999, s. 21–34.

- Witkowski L., *W stronę zdecentrowanego rozumienia świata*, w: E. Malewska, B. Śliwerski, *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, Kraków 2002, s. 41–53.
- Wnuk-Lipiński E., *Świat międzyepoki*, Kraków 2004.
- Wojnar I., *Humanistyczne intencje edukacji*, Warszawa 2000.
- Wojnar I., *Obraz świata w perspektywie UNESCO*, w: *Ten świat – człowiek w tym świecie. Obszary sprzeczności edukacyjnych*, red. I. Wojnar, Warszawa 2003.
- Wojnar I., *Wprowadzenie*, w: *Ten świat – człowiek w tym świecie. Obszary sprzeczności edukacyjnych*, red. I. Wojnar, Warszawa 2003.